

Ks. Norbert Piкуła

Instytut Teologiczny w Częstochowie

Rehabilitacja i rewalidacja ludzi niesłyszących w programach Polskiego Związku Głuchych

Pod opieką Polskiego Związku Głuchych znajdują się inwalidzi z uszkodzeniami słuchu różnego stopnia. Pomoc w rehabilitacji i rewalidacji ludziom dotkniętym tą formą kalectwa jest celem działalności Związku Głuchych.

Rehabilitacja – jest całością starań podejmowanych wobec osoby niepełnosprawnej. Wykracza ona poza pomoc doraźną, mobilizuje i rozwija istniejący potencjał psychofizyczny, dąży do odzyskania przez daną osobę dotychczasowego miejsca w społeczeństwie lub uzyskania nowego.

Rewalidacja – oznacza przywrócenie człowiekowi pełnej sprawności. Jest procesem wychowawczym, z zaplanowanymi celami, uwzględniającym wiedzę teoretyczną i działanie skierowane na osobę niepełnosprawną. Usprawnianie zaburzonych funkcji rozwojowych i intelektualnych. Rewalidacja głuchych jest procesem złożonym, wieloaspektowym i wielokompleksowym. Rewalidacja głuchej młodzieży szkolnej i dorosłych obejmuje następujące zasadnicze kierunki (objęte statutową działalnością PZG):

– rewalidację psychologiczną – ważne zagadnienie niedoceniane jednak przez wszystkich. Jej brak powoduje walkę ze sobą, utrudnia

adaptację w świecie słyszących oraz wywołuje konflikty między słyszącymi a głuchymi;

- rewalidację pedagogiczną - chodzi tu o pełne wykorzystanie analizatora wzrokowego - wobec braku analizatora słuchowego (odczytywanie mowy z ust, pismo, druk, system migowo-językowy);

- rewalidację lekarską - przystosowanie ćwiczeń - po diagnozie audiologicznej - do wykorzystania resztek słuchu, dla rozwoju mowy przy pomocy aparatów słuchowych (protez);

- rewalidację społeczną i zawodową - polegającą na adaptacji głuchych w świecie słyszących, ich wychowanie społeczno-polityczne¹.

Nadrzędnym celem surdopedagoga² jest przygotowanie osób z wadą słuchu do funkcjonowania w warunkach życiowo zmiennych wskutek istniejącej wady i do możliwie samodzielnego życia³.

Z przekazu historycznego dowiadujemy się, że pierwszym teoretykiem kształcenia głuchych był Hieronim Cardano (1501-1576), rzymski filozof, lekarz, matematyk. Wskazał on, że głusi mogą rozwijać się i osiągnąć wysoki poziom rozwoju umysłowego, jednak konieczna jest pomoc słyszących. Dziełem mającym wpływ na kształcenie głuchych była publikacja Jana K. Ammana z 1692 roku pt. *Mówiący głuchoniemy, czyli metoda, według której głuchoniemy od urodzenia może nauczyć się mówić*. Bazując na metodzie Ammana, Samuel Heinicke w 1778 roku zakłada szkołę dla głuchych w Lipsku, dając początek tzw. metodzie niemieckiej (metodzie ustnej). Francuski Ksiądz Karol de L'Epée daje początki w języku migowym zakładając w Paryżu szkołę dla głuchych, w której nauczał tzw. metody francuskiej (metody migowej). Te dwie skrajne metody funkcjonują nadal, uzupełniane metodami pośrednimi, językowo-migowymi⁴.

¹ Por. S. Siła-Nowicki, *Rehabilitacja czy rewalidacja*, „Świat Głuchych” 1967, nr 2, s. 3.

² Por. Surdopedagogika jest działem pedagogiki specjalnej, zajmującej się teorią i praktyką kształcenia osób z wadami słuchu, a więc osób niesłyszących (głuchych) i słabo słyszących (niedosłyszących, z resztkami słuchu).

³ Por. U. Eckert, *Pedagogika niesłyszących i niedosłyszących - surdopedagogika*, [w:] *Pedagogika specjalna*, Poznań 2007, s. 167.

⁴ Np. metodą kombinowaną, metodą totalnej komunikacji, fonogestów, daktylografią i metodą ustną.

To właśnie wiek XVIII przynosi zainteresowanie rewalidacją osób głuchych w Europie, a co za tym idzie, także w Polsce. Pierwsza specjalna szkoła dla głuchych założona została w Warszawie w 1817 roku w Warszawskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk, którego przewodniczącym był Stanisław Staszic. Organizatorem szkoły był ksiądz i nauczyciel gimnazjum w Szczuczynie Jakub Falkowski, który pracował z chłopcem głuchym. Osiągnięciem chłopca była czynna i bierna umiejętność posługiwania się językiem artykulacyjnym i graficznym⁵.

Uroczyste otwarcie Instytutu Głuchoniemych w Warszawie odbyło się 23 października 1817 roku. Lekarz Jan Piestrzyński był jednym z pionierów nauczania głuchych. Był twórcą teorii o nauce dźwiękowej, która wywarła ogromny wpływ na rozwój surdopedagogiki i organizację nauczania głuchych. Twierdził, że pełną rehabilitację głuchych i ich integrację ze społeczeństwem osiągnąć można przez naukę czynnej i biernej mowy artykułowanej i graficznej.

Niestety wiek XIX odrzucił tę teorię na rzecz akcji humanitarnej. Poza kręgiem zainteresowania społeczeństwa znalazły się także osoby upośledzone i niewidome. Sytuację zmienia rok 1922 i przybycie do Polski absolwentki Uniwersytetu Paryskiego na Sorbonie Marii Grzegorzewskiej, która jako dyrektor Państwowego Instytutu Pedagogiki Specjalnej rozpoczęła kształcenie nauczycieli i specjalistów do pracy z ludźmi upośledzonymi, niewidomymi i głuchymi⁶.

Dzieci głuche pozbawione były przez dłuższy czas szansy na prawidłowy rozwój mowy i adaptację społeczną, ponieważ proces nauczania rozpoczynał się dopiero w wieku szkolnym. Tymczasem u człowieka w pierwszych pięciu latach życia powstają i kształtują się charakterystyczne cechy osobiste, postępowanie i przystosowanie do warunków otoczenia, mowa i sposób wysławiania się. Koniec piątego roku życia to czas przyswajania umiejętności mówienia, zapamiętywania symboli słownych i dźwiękowych form ich wyrażania. Tak przygotowane dziecko rozpoczyna kolejny etap życia, któ-

⁵ Por. L. Kostencki, *Początki nauczania głuchych w Polsce*, „Świat Głuchych” 1968, nr 1, s. 6.

⁶ Por. D. Iwanowska, *40-lecie Instytutu Pedagogiki Specjalnej*, „Świat Głuchych” 1964, nr 10, s. 4.

rym jest nauka i włączenie w życie społeczeństwa. Na taki rozwój nie miały szansy dzieci głuche, ponieważ były pozostawione same ze swoją niepełnosprawnością⁷. Tymczasem M. Grzegorzewska wskazuje inną możliwość: „Głuchych możemy nauczyć «słyszeć», zapoznać z myślą ludzką... Możemy - musimy tylko mocno chcieć”⁸.

Polski Związek Głuchych dostrzegł potrzebę zorganizowania Specjalistycznych Poradni Rehabilitacyjnych, które miały objąć opieką dzieci w wieku przedszkolnym z wadami słuchu. Pierwsze poradnie powstały w 1963 roku. Natomiast od drugiej połowy 1964 roku wprowadzono regulamin pracy poradni, z opracowanymi przez zespół działaczy Związku metodami rehabilitacyjnymi, opartymi na ścisłej współpracy ze specjalistami i wspomaganymi przez użycie protezowania aparatami słuchowymi⁹.

Kształtowanie rozwoju dziecka i postaw jego rodziców, pod opieką PZG i specjalistów poradni nad dziećmi i ich rodzicami, ma umożliwić pełne włączenie w środowisko słyszących. Stąd też jak najwcześniejsze rozpoznanie wady słuchu, przebywanie dziecka od najmłodszych lat wśród ludzi mówiących, a także zachęcanie do posługiwania się głosem, mową ustną, noszenia aparatu słuchowego i kształtowanie postaw rodziców jest niezbędne do pełnej integracji ze społeczeństwem. Rola poradni ukierunkowanych na rehabilitację wad słuchu jest niezwykle ważna dla przyszłości niesłyszących¹⁰.

Zadaniem poradni, a w nich specjalistów takich jak: laryngolog, audiolog, psycholog, logopeda, pedagog, jest diagnozowanie, prognozowanie, ukierunkowanie rewalidacji, w zależności od psychofizycznych możliwości dziecka, szkolenia rodziców, nawiązywania kontaktów z przedszkolem lub szkołą, oraz objęcie opieką dzieci słyszących mających głuchych rodziców¹¹.

⁷ Por. *Poradnie – pierwszym krokiem do realizacji reformy kształcenia dzieci głuchych*, „Świat Głuchych” 1993, nr 6, s. 6.

⁸ Por. M. Grzegorzewska, cyt. za: D. Iwanowska, *40-lecie Instytutu Pedagogiki...*, dz. cyt., s. 5.

⁹ Por. A. Nowak, *Rehabilitacja dzieci z wadami słuchu*, „Świat Głuchych” 1971, nr 1-2-3, s. 10-11.

¹⁰ Por. B. Hotyńska, *Rola PZG w rehabilitacji osób niesłyszących*, [w:] *Rewalidacja społeczna dziecka głuchego*, Kraków 1978, s. 2-5.

¹¹ Por. tamże, s. 6.

Rozpoznanie inwalidztwa oraz podjęcie rehabilitacji po jego wykryciu wspomaga cały proces pełnej adaptacji osoby niesłyszącej do życia w środowisku ludzi głuchych i słyszących.

Praca z rodzicami

Istotnym czynnikiem w rozwoju mowy dziecka, a co za tym idzie także prawidłowego rozwoju psychicznego i adaptacyjnego, jest praca w domu z rodziną, a przede wszystkim z rodzicami¹². Kształtowanie mowy jest procesem związanym z wychowaniem, a więc kształtowaniem osobowości dziecka¹³.

Zadaniem rodziców jest codzienna praca, która sprzęga się z pracą Poradni Rehabilitacyjnej dla Dzieci z Wadami Słuchu, gdzie poza zajęciami z dziećmi organizowanymi przez logopedę, psychologa i pedagoga, badany jest słuch dziecka i stosuje się odpowiednie aparaty słuchowe wskazane przez laryngologa i audiologa, prowadzony jest instruktaż dla rodziców. Praca z dziećmi z wadami słuchu wymaga samozaparcia i poświęcenia ze strony rodziców, ponieważ często są one nadpobudliwe i nerwowe. Od 1966 roku PZG prowadzi specjalne kursy szkoleniowe dla rodziców, które wspomagają ich w rozwiązywaniu trudności związanych z pracą dziecka w domu. Jest to program dwustopniowy:

- 1) kursy pierwszego stopnia dla rodziców szkolonych po raz pierwszy, obejmują najczęściej rodziców dzieci najmłodszych, aby dać im jak najwięcej czasu na pracę z dziećmi w wieku przedszkolnym i stworzyć szansę przygotowania dzieci do nauki w szkole masowej;
- 2) kursy drugiego stopnia dla rodziców, którzy ukończyli pierwszy stopień, oraz dla rodziców współpracujących z poradnią, a którzy osiągnęli widoczne wyniki pracy rehabilitacyjnej u swoich dzieci.

Wykłady są zorganizowane w taki sposób, że począwszy od najbardziej elementarnych, podnoszą skalę trudności i omawiają kolej-

¹² Por. B. Hotyńska, *Rola PZG...*, dz. cyt., s. 4-5.

¹³ Por. tamże.

no problemy i zagadnienia związane z wadami słuchu oraz ich następstwami i rehabilitacją. Obejmują zagadnienia medyczne, psychologiczne i pedagogiczne.

Duża część czasu przeznaczona jest na dyskusję, wymianę doświadczeń i poglądów z wykładowcami i współuczestnikami kursów¹⁴.

Integrację szkolną i społeczną warunkuje wczesna rewalidacja dziecka z wadą słuchu. W Polsce coraz częściej do Poradni zgłaszają się rodzice z małymi dziećmi. Pozwala to na wczesną diagnozę, zaplanowanie i rozpoczęcie właściwej pracy rewalidacyjnej. Systematyczna praca z dzieckiem, poprzez ćwiczenia z zakresu rewalidacji indywidualnej (ćwiczenia oddechowe, głosowe, artykulacyjne), prowadzi do lepszej adaptacji społecznej¹⁵.

Utrudnioną pracę z dzieckiem mają rodzice głusi, bo sami nie zawsze prawidłowo mówią. System informacji oparty jest na języku migowym. Dziecko od najwcześniejszych lat nawiązuje kontakt z rodzicami, co zapewnia mu wsparcie emocjonalne, zabezpieczenie psychiczne, a przez to sprzyja m.in. dobrym rezultatom w przyswajaniu języka¹⁶. Jeśli chodzi o rozwój mowy u tych dzieci, wsparciem jest pomoc najbliższej rodziny, następnie poradni, przedszkola, a później szkoły.

Możliwość wyjścia poza świat ludzi niesłyszących oraz pełną integrację ze społeczeństwem daje dostosowanie rodziców do instruktażu Poradni Rehabilitacyjnej, cierpliwość i systematyczność w pracy z dzieckiem¹⁷. Przede wszystkim od rodziców zależy, na ile człowiek głuchy pokona barierę językową i będzie umiał otworzyć się na otaczający go świat ludzi głuchych i słyszących.

¹⁴ Por. A. Nowak, *Rehabilitacja dzieci z wadami słuchu*, art. cyt., s. 13.

¹⁵ Por. Sprawozdanie Wojewódzkiej Poradni Rehabilitacyjnej za rok 1994/95, Archiwum PZG w Krakowie.

¹⁶ Por. T. Gałkowski, *O integracji uczniów z wadą słuchu*, [w:] *Dziecko z wadą słuchu w szkole podstawowej*, Kraków 1992, s. 15.

¹⁷ Por. A. Nowak, *Rehabilitacja dzieci z wadami słuchu*, art. cyt., s. 13.

Formy uaktywnienia społecznego

Można mówić o istnieniu podkultury, a nawet „świata głuchych”, przeciwstawiając izolowaną społeczność głuchych otwartemu „światu” ludzi słyszących. Głusi stanowią wyróżniającą się mniejszość, która charakteryzuje się odróżniającymi ją od innych grup swoistymi cechami. Posiada odmienne formy zachowania, odmienny sposób myślenia i porozumiewania się, a także odmienne cele, potrzeby i normy¹⁸.

Ze względu na to, że osoba głucha nigdy nie będzie mogła wykorzystać słuchu w pełnym znaczeniu w pracy poznawczej, życiu społecznym, ale i odczuwaniu emocjonalnym, inaczej przeżywa świat, inaczej go „widzi”¹⁹. Możliwości poznawcze są ograniczone, jak podkreśla M. Grzegorzewska, pomimo normalnego rozwoju intelektualnego. Zubożone są jego wyobrażenia, boryka się z przymusem tworzenia wyobrażeń zastępczych, utrudnione jest kształtowanie pojęć ze względu na brak mowy, utrudniona jest też orientacja w sytuacjach życiowych. Zubożenie to dotyczy także życia uczuciowego, a co za tym idzie zakresu kontaktów społecznych. Osoby głuche używają systemu znaków naturalnych i sztucznych²⁰, a w bezpośrednich kontaktach między sobą posługują się językiem migowym, czyli zespołem umownych gestów określających poszczególne przedmioty, zjawiska lub czynności oraz litery (alfabet palcowy)²¹.

„Świat głuchych” daje jego członkom poczucie przynależności, jedności, a więc i bezpieczeństwa. Daje możliwość ukształtowania życia osobistego, społecznego i zawodowego wśród głuchych. W tej społeczności istnieje silne poczucie więzi grupowej, szczególnie gdy znajdują się wśród słyszących, od których w praktyce zaczynają się izolować. Dostrzec można, iż brak słuchu ma wpływ na zmiany w zakresie drogi uspołecznienia, myślenia, porozumiewania się, preferowanych wartości i norm kulturowych. Stąd też istotną rzeczą jest

¹⁸ Por. B. Hoffmann, *Czy głusi tworzą odrębny świat kulturowy*, „Świat Głuchych” 1975, nr 11, s. 18-19.

¹⁹ Por. tamże.

²⁰ Por. tamże.

²¹ Por. H. Skarżyska-Radomska, *Trudności integracji. Głuchy człowiek w środowisku pracy*, „Świat Głuchych” 1978, nr 9-10, s. 3.

zorganizowanie pomocy tym osobom, aby mogły zaaklimatyzować się w społeczeństwie²².

Bardzo ważne w działalności PZG jest organizowanie różnych form pomocy mających na celu integrację osób niesłyszących w dziedzinie życia zawodowego, kulturalno-oświatowego, turystycznego i sportowego. Chodzi tutaj przede wszystkim o organizację takich miejsc, jak domy kultury lub świetlice, gdzie osoby te mogą się spotkać, aby nawiązać przyjaźnie, spotkać się z wykładowcami z różnych dziedzin życia lub przedstawicielami różnych środowisk, którzy wyjaśnią podstawowe problemy (np. zdrowotne), czy też zaznajomią ich z sytuacją i problemami kraju. Miejsca, które posłużą do zorganizowania zabaw, czy też okolicznościowych uroczystości.

Działalność takich miejsc może być także związana z rozwijaniem zainteresowań osób niesłyszących, np. malarskich – przez prowadzenie zajęć artystycznych, czytelniczych – przez prowadzenie biblioteki i innych.

Ważną formą aktywizacji osób głuchych jest turystyka i wypoczynek, wspomagający leczenie innych dolegliwości, na które często cierpią te osoby. Poza tym formy te wspomagają rehabilitację oraz integrację społeczną²³. Dzięki wartościom poznawczym i wychowawczym służą też poszerzeniu wiedzy i rekompensują brak wiadomości z zakresu kultury, sztuki, historii, geografii, przyrody itp. Są też okazją do poznania nowego środowiska przyrodniczego, społecznego, a przynajmniej poszerzenia wiedzy²⁴.

Innym cennym czynnikiem uaktywniania społecznego głuchych jest sport. Tradycjami swoimi sięga roku 1922. Sport również służy rehabilitacji fizycznej i społecznej. Dyscypliny sportowe, które uprawiane są przez osoby niesłyszące, to: lekkoatletyka, siatkówka, narciarstwo, tenis stołowy, piłka nożna, koszykówka, szachy, pływanie. Sport daje możliwość wykazania umiejętności i kontaktów społecznych wszędzie, gdzie organizowane są zawody sportowe, a więc w Polsce, na świecie i na olimpiadach osób niepełnosprawnych.

²² Por. B. Hoffmann, *Czy głusi tworzą...*, art. cyt., s. 20.

²³ Por. K. Jelnicka, *Turystyka i wypoczynek głuchych*, „Świat Ciszy” 1987, nr 10, s. 11.

²⁴ Por. J. Hendzel, *Znaczenie turystyki i krajoznawstwa w procesie rehabilitacji człowieka niesłyszącego*, [w:] *30 lat turystyki w Polskim Związku Głuchych*, Warszawa 1993, s. 9.

Wychowanie religijne

Ze względu na to, że wiara, pojęcia i przeżycia religijne są tajemnicą działania łaski Bożej w duszy człowieka, każdy może ich doświadczać. Wiadomo też, że człowiek odsunięty od wpływów otoczenia, również niesłyszący, z czasem dochodzi do przekonania o istnieniu Istoty wyższej, a zarazem do religijnych przeżyć²⁵.

Nawet „głuchoniemy niekształcony ma jakieś pojęcie o Istocie Najwyższej”²⁶. Obserwacja daje możliwość stwierdzenia, że głusi są zdolni do przyjęcia wiary. Można mówić też o specyficznych cechach wiary osób głuchych:

- pojęcia religijne zabarwione są antropomorfizmem; jednak w miarę rozwoju świadomości głuchych należy rozwijać i pogłębiać ich życie religijne, oczyszczać pojęcia z naleciałości antropomorficznych,
- ubóstwo pojęciowe, czyli niewielka i niedokładna znajomość prawd wiary,
- fragmentaryczność, ponieważ powiązanie prawd wiary w jeden system religijny jest dla głuchych trudne,
- prawdy wiary istnieją obok siebie, ale z siebie nie wynikają i nie wiążą się; osobom głuchym trudność sprawia uchwycenie relacji zachodzących między prawdami wiary,
- wpływ specyfiki i odrębności psychiki. Wyrażać się może w infantylnym i naiwnym pojmowaniu Boga, ale wprowadza też w jego życie prostotę i szczerłość²⁷.

W wierze osób głuchych pojawiają się trudności, które mają charakter konkretny i praktyczny, z czym może być powiązane pojawienie się infantylnych pytań - np. dlaczego Jezus miał brodę, ale też pytań problemowych - dlaczego w piekle jest ogień. Pytania takie i problemy należy traktować poważnie, a odpowiedzi udzielać w zależności od zdolności pytającego i jego duchowych potrzeb²⁸.

²⁵ Por. Wskazują na tę rzeczywistość także badania naukowe. Por. A. Nowak, *Duszpasterstwo głuchoniemych*, Tarnów 1983, s. 42.

²⁶ Por. tamże, s. 43.

²⁷ Por. tamże, s. 43-45.

²⁸ Por. tamże.

Na życie etyczno-moralne człowieka, także niesłyszącego, ma wpływ wychowanie religijne. W czasie VII Międzynarodowej Konferencji na temat problemów osób niepełnosprawnych Jan Paweł II powiedział:

Hasło, które towarzyszy obradom obecnej Międzynarodowej Konferencji - „Wasze członki są Ciałem Chrystusa” - nie jest zwrotem retorycznym, ale konkretną prawdą objawioną (por. 1 Kor 6, 15), z której wynika jasny program życia. Upośledzenie, każda jego forma, nigdy nie dotyka godności osoby ani jej praw do lepszej jakości życia... *jesteście członkami Ciała Chrystusa: Ciała Zmartwychwstałego!* Oto prawdziwy fundament niezniszczalnej godności! Godności, która pozostaje także w porażce śmierci. Zostało przecież powiedziane: To nasze ciało zniszczalne przyodzieje się w niezniszczalność²⁹.

Głuchoniemi zauważani są w społeczeństwie jako osoby religijne³⁰. Posiadają w sobie potrzebę odniesienia do Boga, jako Stwórcy, Chrystusa, jako swego Odkupiciela. Potrzeba ta wyrażana jest przez kontakt z Bogiem w postaci prostej modlitwy. Swą wiarę wyznają przez naśladowanie najbliższych, stąd też ważne jest tłumaczenie treści znaków, które wykonują, nauka krótkich formuł modlitw³¹. Natomiast uczestniczenie w życiu Kościoła, przede wszystkim w liturgii, daje możliwość spotkania we wspólnocie.

W środowisku osób głuchych spotykamy się z ogromnym poszanowaniem życia. Nie słyszy się o samobójstwach i zabójstwach, a wypadki usuwania ciąży zdarzają się pod wpływem ludzi słyszących. Osoby głuche borykają się natomiast z problemami plotkarstwa i kłamstwa, co w dużej mierze spowodowane jest problemem komunikowania się ze sobą. Rzadko zdarzają się sytuacje kradzieży, ponieważ głusi są bardziej uczciwi niż ludzie słyszący³².

Dużym problemem, który ma wpływ na życie moralne głuchych, jest nadużywanie alkoholu. Spowodowane jest to z jednej strony

²⁹ Jan Paweł II, *Wasze członki są Ciałem Chrystusa. Niepełnosprawni w społeczeństwie*, „Świat Cisy”, 1993, nr 1, s. 5.

³⁰ A. Nowak, *Duszpasterstwo głuchoniemych*, dz. cyt., s. 46.

³¹ Tamże, s. 47.

³² Tamże, s. 48.

stresem, konfliktami, lękiem, rzeczywistością, która ich otacza, z drugiej zaś strony obyczajami³³.

Nie dostrzega się wśród ludzi głuchych nietypowych skłonności seksualnych. Jeśli się pojawiają, to w środowiskach informowanych i uświadamianych przez osoby nieodpowiednio przygotowane do prowadzenia kursów³⁴.

Ludzie niesłyszący tak, jak wszyscy inni mają zapisane w sobie prawo naturalne, które sprawia, że ich sumienia są wrażliwe, tak samo jak pełnosprawnych. Kształtowaniem ich sumień powinni zajmować się przede wszystkim rodzice, kapłani oraz powołani do pracy w tym środowisku. Stąd też troska PZG nie zatrzymuje się jedynie na stronie materialnej, ale rozciąga się też na życie moralne. Pracownicy PZG pomagają swoim podopiecznym w rozwiązywaniu konfliktów małżeńskich, w pracy z dziećmi wymagającymi szczególnej opieki, zajmują się rodzinami alkoholików.

Wpływ na wychowanie religijno-moralne osób niesłyszących mają ludzie, którzy podejmują z nimi pracę na co dzień. Ważne jest więc, aby znaleźli metody służące przekazywaniu podstawowych wartości chrześcijańskich. Istotną rolę w przekazie Ewangelii i jej wartości mogą odegrać także duszpasterze i rodziny ludzi głuchych. Przede wszystkim związane jest to z faktem, że głuchoniemi naśladują w swym życiu to, co widzą w środowisku ludzi, którzy ich otaczają. Przykład najbliższych osób jest ogromnie ważnym elementem kształtującym moralność osób niesłyszących. Ważne jest więc poczucie odpowiedzialności osób pełnosprawnych za kształtowanie tych, którzy potrzebują od nich większej pomocy³⁵.

Rehabilitacja i rewalidacja ludzi niesłyszących jest gałęzią wiedzy stale się rozwijającą pod wpływem postępu nauk humanistycznych, medycznych i technicznych. Jest otwarta na szeroką współpracę interdyscyplinarną, służącą usprawnieniu i usamodzielnianiu się osób z wadą słuchu³⁶.

³³ Por. K. Lubos, *Alkoholizm wśród głuchych*, „Świat Ciszy” 1993, nr 3, s. 8.

³⁴ Por. A. Nowak, *Duszpasterstwo głuchoniemych*, dz. cyt., s. 49.

³⁵ Por. tamże, s. 50.

³⁶ Por. U. Eckert, *Pedagogika niesłyszących i niedosłyszących...*, dz. cyt., s. 176.

Rehabilitation of the Deaf in the Programs of the Polish Association of the Deaf Summary

The religious and moral instruction of the deaf is influenced by the people who work with them on daily basis. It is important then that they find methods for communicating the basic Christian values. Priests as well as the families can play a vital role in teaching the Gospel and its values. First of all, it is connected with the fact that the deaf-mute people follow in their life what they see in the world of the people who surround them. Example of the closest persons is an extremely important factor forming the morals of the deaf. Therefore, it is important that these persons feel responsible for forming those who need their help.

Rehabilitation of the deaf is a branch of knowledge which is being developed with the progress of humanistic, medical, and technical sciences. It is open for a wide interdisciplinary cooperation, which serves to improve and make people with impaired hearing more independent.